

David Chioni Moore'i vaated nõukogude postkolonialismile*Epp Annus*

Ameerika komparativisti David Chioni Moore'i artikkel „Kas *post-* postkoloniaalses on *post-* postsovetlikus? Globaalse postkoloniaalse kriitika poole“ avaldati esmakordselt 2001. aastal ajakirja PMLA kirjanduse globaliseerumise erinumbris. Artikkel on senini jäänud kõige olulisemaks nõukogude kolonialismi teemasse sissejuhatavaks artikliks, seda on pärast esmailumumist kahel korral antologiseeritud: kogumikus „Postcolonialisms: An Anthology of Cultural Theory and Criticism“ (toimetanud Gaurav G. Desai ja Supriya Nair, 2005) ja aasta hiljem minimaalsete muudatustega kogumikus „Baltic Postcolonialism: A Critical Reader“ (toimetanud Violeta Kelertas, 2006). Käesolev tõlge on tehtud 2006. aasta versiooni põhjal.

Küllap on ootuspärane, et postkolonialismi teema toodi nõukogude ajajärgu uuringutesse väljastpoolt. David Chioni Moore, kelle põhihuviks on Aafrika ja Afro-Ameerika kirjanduste analüüs, pole siin üksikuks erandiks, Balti uuringute valdkonnast meenuvad kohe Kärilis Račevskis ja Karl Jirgens, kelle sisukad artiklid nõukogude kolonialismist Baltimaades jäid kõrvalepõikeks põhitöö kõrvalt. Ent David Moore'i side nõukogude ajajärguga põimub ka tema muude huvidega; Moore'i peamiseks uurimisobjektiks on globaalse haardega Afro-Ameerika kirjanik Langston Hughes (1902–1967), kes kuulus NSV Liidu sõbralike „revolutsiooni-turistide“ hulka. Langston Hughes külastas 1932.–1933. aastal Usbekistani ja Turkmenistani, tema esseed avaldati ingliskeelses kogumikus „A Negro Looks at Soviet Central Asia“¹ – David Moore valmistab ette Langston Hughes'i esseedekogumiku täiendatud uustrükki USA-s. Langston Hughes, neeger 1930. aastate Nõukogude Liidus, vaatas teadagi sealset ühiskonda oma vaatenurgast: tumedanahaline võis Taškendis olla linnapea, USA-s oli see 1930. aastatel veel mõeldamatu.

Langston Hughes'i uuringud viisid David Moore'i 1998. aastal Kesk-Aasiasse, ent artikli „Kas *post-* postkoloniaalses on *post-* postsovetlikus?“ algversioon oli selleks ajaks juba olemas. Autor oli materjaliga eelnevalt tegelenud 1995. aastast alates, mil ta osales kuupikusel seminaril Budapestis. Moore'ile torkas silma sarnasus Budapestis nähtu ja varem külastatud postkoloniaalsete ühiskondade vahel: „Mind üllatas, kui suurel määral sarnanesid sealsete inimeste psühholoogilised harjumused või reaktsioonid teiste postkoloniaalsete ühiskondadega, kus ma olin olnud – ma pean silmas teatud sorti kaitsepositsiooni ja pidevat viitamist standarditele, mis olid kehtestatud kusagil mujal.“²

1 Väljaandja oli „Cooperative Publishing Society of Foreign Workers in the USSR“, avaldamispaigaks oli märgitud Moskva ja Leningrad, 1934. See raamat on praeguseks muutunud rariteediks.

2 Intervjuust Epp Annusele 23.08.2010. Tsitaadid, mis ei pärine Moore'i artiklist, on ka edaspidi sellest intervjuust.

Moore'i lähenemine postkolonialismile ongi kantud just vaimsete tegurite rõhutamisest: „Postkoloniaalne perspektiiv on arusaamine, et kuigi lipud on värvi muutnud ja okupeerijate armee on lahkunud, kolonist jääb siiski veel meie meeltesse alles. Ma arvan, et postkoloniaalsete uuringute keskmeks on arusaam, et me kannatame vaimselt ikka veel selle okupatsiooni all, mis on faktiliselt lõppenud.“ (int)

Ameerika kirjandusuurija Kesk-Aasias, see kõlab juba parasjagu eksootiliselt. Rahvusvaheliskus on ilmselgelt oluline märksõna Moore'i kohta, kes on hetkel rahvusvaheliste uuringute juhataja Macalester College'is USA-s. Moore kaitses 1996. aastal Duke'i ülikoolis kirjanduse osakonnas ambitsioonika pealkirjaga väitekirja „Piirideta geo/graafia: struktuurimetafoorid 20. sajandi maailmakirjanduses“ (*Geography Without Borders: Metaphors of Structure for a 20th Century World Literature*), oli eelnevalt õppinud ka Pariisis ja Dakar-Fannis (Senegalis), lisaks siis suundus hiljem Kõrgõstani ja Usbekistani, veetis kuu aega Budapestis. Edukas akadeemiline karjäär peaks põhimõtteliselt eeldama avatust, neid kirjandusuurijaid aga, kes on sisulist tööd teinud (mitte lihtsalt loenguid pidanud) nii Kõrgõstani, Senegalis, Pariisis kui New Yorgis, teab mis palju ei leidu. Raske oleks leida teist märksõna peale postkolonialistlike uuringute, mis nii erinevaid geo-punkte kirjatundlikuks geo/graafiaks kokku seoks. Ent ka postkolonialistlike uurijate hulgas on David Moore'i uurijaprofiil silmatorkavalt komparativistlik: „Ma olen alati olnud võrdlev uurija, mind rahuldab harva traditsiooniline ühe nähtuse suletud uurimine. Selle asemel püüan ma alati tabada sarnasusi ja erinevusi lähedal ja kaugel asuvate asjade vahel.“ (int)

Moore'i artikkel kujutab sedasama kergejalgselt liikumist erinevate geo/graafiliste alade vahel. Kohe torkab silma ka artikli ajalooline liikuvus: siin esitatakse kolmemõõtmelist geo/graafiat, koloniaalsituatsioonile eelneb ikka veel mingi rõhumis-, vallutus-, anastussuhe, koloniseeritu võib muutuda koloniseerijaks ja vastupidi. „Ei ole kahtlust, et siin, sellel planeedil, oleks ükski ruutmeeter asustatud maad, mis ei oleks ühel või teisel ajal olnud koloniseeritud ja siis postkoloniaalne,“ kinnitab David Moore. Eesti lugejale on see meeldetuletus vajalik, sest kipume nägema siinsete alade alistajate ja lahingute jadades kõrvalekallet suhteliselt homogeenest mudelist. Moore tuletab meelde, et igasugune homogeenne ajaloomudel on konstruktsioon, mis on loodud kõrvalejätude kaudu; kõrvalejätmine on tähendusloomes paratamatu, oluline on aga sellest paratamatusest teadlik olla.

Mis on Moore'i artikli olulisimad aspektid eesti lugejale? Olulisim on kindlasti Moore'i kriitiline suhtumine etteantud kolonialismimudelitesse. Eestis kohtab tihti kolonialismiteooriate kasutamise vastaseid argumente, mille järgi sinne olukord erines mingi tunnuse või tunnuste kimbu poolest nn klassikalisest koloniaalmudelist. Moore vastab sellele kriitikale kolmel viisil: *esiteks*, ta osutab erinevustele klassikalisel koloniaalmudelil, sellele, et iga koloniaalmudel on alati valikuline ja sisaldab väljajätte. *Teiseks*, Moore kritiseerib säravalt klassikalist koloniaalmudelit, sealhulgas arusaama, et koloniaalsuhtes peab sisalduma geograafiline ja „vesine“ dinstants. Moore'i kriitika „veele omistatud kummalise ülimuslikkuse“ kohta on irooniline ja veenev: „Kui mõelda Marseille'ist Alžiiri purjetamise lihtsusele või üldi-

selt meeldivale reisile Londonist Kairosse, teeb nõutuks, miks palju rängem teekond Moskvast Taškenti – milleks kulus enne 19. sajandi koloniaalsete Kesk-Aasia raudteede avamist kuid ja läbida tuli üle tuhande kilomeetri kõrvetavalt kuumi stepi- ja kõrbealasad – on arvatud *lähikon-naks*. Lähedaloleva jäävaba ookeani puudumine Venemaa probleem ju oligi ja tema laienemine – Baltikumi, Krimmi, Pärsia lahte ja viimaks Vaikse ookeani kaldale – oli suures osas ilmne katse veele lähemale saada.“ On tõepoolest absurdne eeldada, et koloniaalimpeeriumi saavad luua vaid need riigid, mil on *autoktooniliselt* juurdepääs laevatatavale veele olemas; need, kes alistavad teisi rahvaid selleks, et meresadamaid luua, pääsevad kolonialismi süüdistusest. Ja *kolmandaks* kõige olulisem: Moore kutsub üles aktiivselt ja loovalt postkoloniaalses kriitikas kaasa rääkima. Igasugune mudel on tinglik, sõltub „toormaterjalist“, s.t ainesest, mida mudel datakse, ja igasugune mudel on ajatundlik. Mudelid vananevad, pole mingit mõtet põlistada ühte, „klassikalist“ koloniaalmudelit. Akadeemilises mõtlemises toimub samasugune areng nagu ilukirjanduses, kus uute kirjanduslike meetodite esiletõusmine muudab arusaama kirjanduse võimalustest. „Kui Lääne postkoloniaalsel uurimissuunal tõsta esile Anglo-Franko juhtumeid kui kolonisatsiooni standardit ja nimetada Vene-Nõukogude kogemusi *kõrvalekaldeks*, nagu ma seni olen teinud, tähendab see Lääne või Anglo-Franko maailma juba aegunud tsentraalsuse väära põlistamist. On aeg, arvan mina, see traditsioon murda,“ kirjutab David Moore. Samasugust enesekindlust oleks vaja ka eesti uurijatel. Meie roll pole mitte muretseda, kuidas meie kultuurisituatsioon ühte või teise mudelisse mahub, vaid aktiivselt tõlgendusmudeleid genereerida – selliseid, mis võimaldaksid tõlgendada meie ajaloolist kultuurikogemust seoses laiemate, üleilmsete ühiskondlike ja kultuuriliste protsessidega.

Nagu öeldud, ilmus Moore'i artikkel esmakordselt 2001. aastal; artikli hilisemas versioonis pole peamised mõttekäigud muutunud. Peaksime küsima, mis on vahepealse aastakümne jooksul muutunud? Muutunud on palju. David Moore kirjutab artikli kokkuvõttes: „Kahekümne seitsmest riigist koosnevat tohutut postsovetlikku ala – endisi Nõukogude liiduvabariike ja Idabloki maid – Lääne kaalukad postkoloniaalsed käsitlused praktiliselt üldse ei puuduta.“ 21. sajandi esimese kümnendi lõpul enam päris nii ei saa väita. Moore arvab nüüd nii:

„Uurijad, kes lähenevad postkolonialismi poolelt, saavad nüüd aru, et oleks viga nõukogude sfääri postkoloniaalsetes uuringutes ignoreerida. Näiteks ma ei usu, et see on juhus, et Blackwelli kolmekõitelise postkoloniaalsete uuringute entsüklopeedia peatoimetaja otsustas tellida terve osa postsovetlike küsimuste kohta. Samal ajal ei kuulu postkoloniaalsete uurijate haridusse tüüpiliselt nende küsimuste tõstatamiseks vajalik keeleõpe.“ (int)

Niisiis, olukord on muutunud, kuid ei ole ka. Absoluutset ignoreerimist on vähem, aga paratamatult jääb lähem kokkupuude keelebarjääri taha seisma. Nõukogude kolonialismi sügavam uurimine peab tulema seestpoolt, endiste impeeriumi osade enesekriitilises koostöös. See on valdkond, mis võimaldaks ka eesti kultuuri analüüsida laiemalt, võrdlevalt perspektiivilt, akadeemilise sõnavara kaudu, mis on mõistetav ka mujal üles kasvanud lugejale – asugu ta siis Senegalis või Indias, Põhja-Ameerikas või Ukrainas.